

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Кафедра соціально-економічної географії і регіонознавства



“ЗАТВЕРДЖУЮ”

Проректор з науково-педагогічної роботи
А. В. Пантелеймонов

2018 р.

Робоча програма навчальної дисципліни

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

рівень вищої освіти магістр
галузь знань 10 – Природничі науки
спеціальність 106.Географія
освітня програма Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток
спеціалізація _____
вид дисципліни за вибором
факультет геології, географії, рекреації і туризму

2018/2019 навчальний рік

Програму рекомендовано до затвердження Вченою радою факультету геології, географії, рекреації і туризму

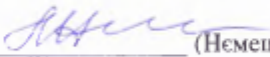
«30» серпня 2018 року, протокол № 10

РОЗРОБНИК ПРОГРАМИ: К.В. Мезенцев, д. геогр. н., проф.

Програму схвалено на засіданні кафедри соціально-економічної географії і регіонознавства

Протокол № 11 від «28» серпня 2018 р.

Завідувач кафедри

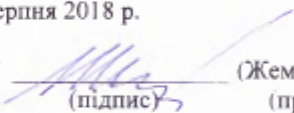
 (Немець Л. М.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

«28» серпня 2018 р.

Програму погоджено методичною комісією факультету геології, географії, рекреації і туризму

Протокол № 1 від «27» серпня 2018 р.

Голова методичної комісії

 (Жемеров О. О.)
(підпис) (прізвище та ініціали)

«27» серпня 2018 р.



ВСТУП

Програма навчальної дисципліни «Сучасні концепції регіонального розвитку» складена відповідно до освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми підготовки

_____ магістра _____

(назва рівня вищої освіти, освітньо-кваліфікаційного рівня)

спеціальності (напряму) __106 Географія_____

спеціалізації__Економічна, соціальна географія та регіональний розвиток_____

1. Опис навчальної дисципліни

1.1. *Метою викладання* навчальної дисципліни є опанування знаннями про сучасні концепції регіонального розвитку, необхідними для наукового аналізу соціально-економічних проблем розвитку регіонів України.

1.2. Основними *завданнями* вивчення дисципліни є: ознайомитись із сучасними концепціями регіонального розвитку; розкрити класифікацію регіональних проблем; ознайомитися із досвідом аналізу та дослідження регіональних соціально-економічних та екологічних проблем в світі; розкрити специфіку економічних, соціально-демографічних та екологічних проблем розвитку регіонів України.

1.3. *Кількість кредитів* – 4

1.4. *Загальна кількість годин* – 120 годин.

1.5. Характеристика навчальної дисципліни	
За вибором	
Денна форма навчання	Заочна (дистанційна) форма навчання
Рік підготовки	
1-й	-
Семестр	
1-й	-
Лекції	
11 год.	-
Практичні, семінарські заняття	
22 год.	-
Лабораторні заняття	
–	-
Самостійна робота	
87 год.	-
Індивідуальні завдання	
. –	

1.6. *Заплановані результати навчання.* Згідно з вимогами освітньо-професійної (освітньо-наукової) програми студенти повинні досягти таких *результатів навчання*: знати, вміти, володіти:

- знати :
 - сучасні концепції регіоналізації простору;
 - сучасні концепції поляризації простору;
 - сучасні концепції комплексного розвитку та кластерно-мережевої організації простору;
 - сучасні концепції перцепції простору;
 - сутність, специфіку та класифікацію проблем регіонального розвитку;
 - досвід аналізу та дослідження регіональних соціально-економічних та екологічних проблем у світі;
 - особливості прояву регіональних проблем соціально-економічного розвитку регіонів України;
- вміти:
 - застосовувати на практиці методичні основи сучасних концептів регіонального розвитку;
 - визначати типи регіональних проблем;
 - оцінювати гостроту прояву регіональних проблем;
 - передбачати наслідки прояву регіональних проблем;
 - застосовувати методи аналізу регіональних проблем;
 - виділяти регіони за особливостями поєднання різних проблем соціально-економічного та екологічного розвитку.
- володіти:
 - способами аналізу тлумачення та опису порівняння концепціями регіонального розвитку,
 - сучасними зарубіжними концепціями регіонального розвитку, методами реформування,
 - прийомами прийняття відповідальних правових і економічних рішень,
 - інтеграції поведінки різних сторін у вирішенні правових і економічних питань регіонального розвитку.

2. Тематичний план навчальної дисципліни

МОДУЛЬ 1. СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

ТЕМА 1. ПОЛІМАСШТАБНІСТЬ РОЗВИТКУ ТА КОНЦЕПЦІЇ РЕГІОНАЛІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ

Концепція районування. Соціально-економічне районування. Суспільно-географічне районування. Концепція полі масштабності розвитку. Концепція глобалізації простору. Глокалізація. Світові міста, глобальні міста, глобальні міста-регіони. Від макрорівня до макрорівня. Фронтірні території. Транскордонні регіони.

ТЕМА 2. НЕРІВНОМІРНІСТЬ РОЗВИТКУ ТА КОНЦЕПЦІЇ ПОЛЯРИЗАЦІЇ ПРОСТОРУ

Нерівномірність, нерівність та неоднорідність регіонального розвитку. Концепція полюсів росту. Концепція центр-периферія. Різноманіття периферії. Суспільно-просторова нерівність та поляризація. Концепція стиснення простору. Концепція економічної та соціальної нерівності. Концепція креативного класу. Концепція стадійного, циклічного, еволюційного регіонального розвитку. Концепція самоорганізації регіонального розвитку.

ТЕМА 3. КОМПЛЕКСНІСТЬ РОЗВИТКУ ТА КОНЦЕПЦІЇ КЛАСТЕРНО-МЕРЕЖЕВОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРОСТОРУ

Концепція територіально-виробничих комплексів. Концепція територіального соціально-економічного комплексу. Концепція енерго-виробничих циклів. Концепція регіонального кластеру. Кластерно-мережева територіальна структура господарства.

ТЕМА 4. СУБ'ЄКТИВНІСТЬ СПРИЙНЯТТЯ РОЗВИТКУ ТА КОНЦЕПЦІЇ ПЕРЦЕПЦІЇ ПРОСТОРУ

Концепції перцепції простору. Географічний образ. Перцепційна соціально-економічна привабливість. Регіональні перцепційні стереотипи. Явище безмісцевості, безрегіональності. Концепції регіональної (територіальної) ідентичності. Оцінки самоідентичності. Прикордонна ідентичність.

МОДУЛЬ 2. ЕКОНОМІЧНІ, СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ТА ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

ТЕМА 5. СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОБЛЕМ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ТА ЕКОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ

Поняття про проблеми регіонального розвитку. Класифікація проблем регіонального розвитку. Класифікаційні ознаки. Галузеві проблеми регіонального розвитку: економічні, соціально-демографічні, екологічні. Комплексні проблеми регіонального розвитку.

Світовий досвід дослідження проблем регіонального розвитку. Досвід аналізу регіональних проблем в Україні. Економічні, соціально-демографічні та екологічні проблеми регіонального розвитку в Україні.

ТЕМА 6. ЕКОНОМІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Поняття про економічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми нерівномірності економічного розвитку регіонів України. Проблема гіперконцентрації галузей господарства в індустріальних та високоурбанізованих районах Донбасу, Придніпров'я та окремих господарських агломераціях.

Регіональні проблеми банківсько-фінансового сектору економіки. Регіональні проблеми інвестиційної діяльності в Україні. Регіональні проблеми інноваційної діяльності в Україні. Регіональні проблеми модернізації господарського потенціалу. Регіональні проблеми розвитку малого підприємництва. Проблеми формування та мобільності креативного класу в Україні.

Економічна поляризація простору. Полюси економічного розвитку та периферія. Поляризація периферії. Депресивні території.

Рівні економічного розвитку регіонів України. Методики їх визначення. Рівні конкурентоспроможності регіонів України. Індикатори конкурентоспроможності регіонів. Рівні економічної безпеки регіонів України. Індикатори загроз економічній безпеці регіонів.

ТЕМА 7. СОЦІАЛЬНО-ДЕМОГРАФІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Поняття про соціально-демографічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми нерівномірності соціального розвитку регіонів України.

Проблеми депопуляції та старіння населення у регіонах України. Регіональні проблеми захворюваності населення. Гендерні проблеми у регіонах України. Проблеми рівня та умов життя населення регіонів України. Регіональні проблеми безробіття в Україні. Регіональні проблеми формування середнього класу в Україні. Регіональні проблеми забезпеченості закладами соціальної інфраструктури в Україні. Регіональні етно-конфесійні

проблеми в Україні. Регіональні проблеми збереження історико-культурної спадщини в Україні.

Проблеми сприйняття регіонів та регіональної ідентичності населення.

Соціальна поляризація простору. Полюси соціального розвитку та периферія.

Рівні соціального розвитку регіонів України. Методики їх визначення. Рівні соціальної безпеки регіонів України. Індикатори загроз соціальній безпеці регіонів.

ТЕМА 8. ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Поняття про екологічні проблеми регіонального розвитку. Проблеми регіональної диференціації рівнів забруднення території України. Проблеми нерівномірності розміщення потенційно небезпечних виробництв в Україні. Регіональні проблеми забруднення повітря в Україні. Регіональні проблеми забруднення земельних ресурсів в Україні. Регіональні проблеми забруднення водних ресурсів в Україні. Регіональні проблеми радіаційного забруднення в Україні. Регіональні проблеми накопичення відходів та поводження з ними.

Комплексна оцінка рівнів забруднення території регіонів України. Методики їх здійснення. Рівні екологічної безпеки регіонів України. Індикатори загроз екологічній безпеці регіонів.

ТЕМА 9. ОЦІНКА СУЧАСНОГО РОЗМІЩЕННЯ ГАЛУЗЕЙ ГОСПОДАРСТВА ТА ЕФЕКТИВНОСТІ УПРАВЛІННЯ РЕГІОНАЛЬНИМ РОЗВИТКОМ В УКРАЇНІ

Сутність, принципи та закономірності розміщення галузей господарства. Фактори розміщення галузей господарства в Україні. Вплив глобалізації на розвиток регіонів України. Роль інституціональних факторів.

Концепції розміщення галузей господарства. Територіальні комплекси як традиційна форма розміщення галузей господарства в Україні: переваги та вади. Територіальні кластери: зарубіжний досвід та перспективи впровадження в Україні. Нові форми територіальної організації господарства. Кластерно-мережева організація господарства.

Сутність управління регіональним розвитком. Внесок суспільної географії в удосконалення процесу управління регіональним розвитком. Функції державного управління регіональним розвитком в Україні. Рівні управління регіональним розвитком в Україні: загальнодержавний, регіональний, локальний. Регіональна політика України.

Назви модулів і тем	Кількість годин											
	Денна форма						Заочна форма					
	Усього	у тому числі					Усього	у тому числі				
		л	с	лаб	інд	ср		л	с	лаб	інд	ср
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13
Розділ 1. Сучасні концепції регіонального розвитку												
Тема 1. Зарубіжні освітні системи як предмет дослідження і теоретичного узагальнення	10	1	2			7	10	1				9
Тема 2. Сучасні психологічно-орієнтовані моделі освіти.	10	1	2			7	12	2	1			9
Тема 3. Сучасні освітні системи Європи, країн	10	1	2			7	11	1	1			9

колишнього СНД												
Тема 4. Сучасні освітні системи Азії	10	1	2			7	10	1				9
Тема 5. Сучасні освітні системи Америки, Австралії та країн Африки	10	1	2			7	10	1				9
Тема 6. Перспективні напрями розвитку світових освітніх систем	10	1	2			7	11	1	1			9
<i>Разом за модулем 1</i>	60	6	12			42	64	7	3			54
Розділ 2. Економічні, соціально-демографічні та екологічні проблеми розвитку регіонів України												
Тема 1. Теоретичні основи технологій навчання	12	1	2			9	11	1				10
Тема 2. Предметно-орієнтовані технології навчання	12	1	2			9	11	1	1			9
Тема 3. Особистісно-орієнтовані технології навчання	12	1	2			9	12	1	1			10
Тема 4. Інформаційно-комунікаційні технології в освіті.	12	1	2			9	11	1	1			9
Тема 5. Сучасні технології оцінювання навчальних досягнень учнів	12	1	2			9	11	1				10
<i>Разом за модулем 2</i>	60	5	10			45	56	5	3			48
<i>Всього</i>	120	11	22			87	120	12	6			102

4. Теми семінарських (практичних, лабораторних) занять

№	Назва теми	Кількість
з/п		Годин
1	Концепції регіоналізації простору	2
2	Концепції поляризації простору	2
3	Концепції комплексного розвитку та кластеризації	2

4	Концепції перцепції простору	2
5	Сутність та систематизація проблем регіонального розвитку	2
6	Оцінка гостроти прояву та наслідків економічних проблем регіонального розвитку України	4
7	Оцінка гостроти прояву та наслідків соціально-демографічних проблем регіонального розвитку України	4
8	Оцінка гостроти прояву та наслідків екологічних проблем регіонального розвитку України	2
9	Чинники розміщення галузей господарства в Україні	2
	<i>Разом</i>	22

5. Завдання для самостійної роботи

№	Назва теми	Кількість годин
1	Концепція суспільно-географічного районування.	4
2	Суспільно-географічне районування України: сучасний етап.	6
3	Єврорегіони в Україні.	6
4	Концепція економічної та соціальної нерівності.	6
5	Концепція стиснення простору.	4
6	Концепція ТВК в регіональному розвитку України.	6
7	Регіональні кластери в Україні.	4
8	Перцепційні стереотипи регіонів в Україні.	4
9	Перцепційні стереотипи суспільно-географічних макрорайонів в Україні.	4
10	Прикордонна ідентичність.	4
11	Досвід аналізу регіональних проблем в країнах ЄС.	6
12	Досвід аналізу регіональних проблем в США і Канаді.	6
13	Індикатори конкурентоспроможності регіонів України.	4
14	Індикатори загроз економічній безпеці регіонів України.	4
15	Депресивні території в Україні.	4
16	Проблеми депопуляції та старіння населення у регіонах України.	2
17	Політична ситуація в Україні: регіональні аспекти.	2
18	Індикатори загроз соціальній безпеці регіонів України.	2
19	Функції державного управління регіональним розвитком в Україні.	2
20	Регіональна політика в Україні.	4
	<i>Разом</i>	84

6. Методи навчання

Метод комп'ютеризованого навчання, лекції, консультації, практичні заняття, групова робота.

7. Методи контролю

Експрес-опитування, виконання практичних завдань, підсумкова контрольна робота.

8. Розподіл балів, які отримують студенти

	Поточний контроль, самостійна робота, індивідуальні завдання												Екзамен	Сума	
Розділ 1						Розділ 2					Контрольна робота, передбач. навчальним планом	Індивідуальне завдання			Разом
Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5	Т 6	Т 1	Т 2	Т 3	Т 4	Т 5					
4	4	4	4	4	5	5	5	5	5	5	10		60	40	100

T1, T2 ... – теми розділів.

9. Шкала оцінювання

Сума балів за всі види навчальної діяльності протягом семестру	Оцінка	
	для чотирирівневої шкали оцінювання	для дворівневої шкали оцінювання
90 – 100	відмінно	зараховано
70-89	добре	
50-69	задовільно	
1-49	незадовільно	не зараховано

10. Рекомендована література

Основна:

1. Шаблій О.І. Основи суспільної географії: Підручник. – 2-ге вид. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2012. – 296 с.
2. Шаблій О.І. Суспільна географія: теорія, історія, українознавчі студії: Монографія. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2001. – 744 с.
3. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: Навч. посібник. – Одеса: Астропринт, 2001. – 560 с.
4. Мезенцев К.В., Підгрушний Г.П., Мезенцева Н.І. Регіональний розвиток в Україні: суспільно-просторова нерівність та поляризація: Монографія. – К.: Прінт сервіс, 2014. – 132 с.

5. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Науково-дослідницький практикум з суспільної географії : Навчально-методичне видання. – К. : ДП «Прінт Сервіс», 2014. – 47 с.

Додаткова:

1. Барановський М.О. Наукові засади суспільно-географічного вивчення сільських депресивних територій України. – Ніжин, 2009. – 396 с.
2. Безпека регіонів України і стратегія її гарантування. – Т.1. Природно-техногенна (екологічна) безпека / За ред. Б.М.Данилишина. – К.: Наукова думка, 2008. – 391 с.
3. Гладкий О.В. Наукові основи суспільно-географічних досліджень промислових агломерацій: Монографія. – К.: ВГЛ «Обрії», 2008. – 360 с.
4. Голюков А.П. Економіко-математичне моделювання світо-господарських процесів: Навч. посібник. – К.: Знання, 2009. – 222 с.
5. Гудзеляк І.І. Географія населення: Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
6. Гукалова І.В. Якість життя населення України: суспільно-географічна концептуалізація: Монографія. – К., 2009. – 346 с.
7. Джаман В. О. Регіональні системи розселення : демогеографічні аспекти: Монографія. – Чернівці: Рута, 2003. – 392 с.
8. Джаман В.О., Костащук І.І. Національна структура населення етоноконтактних зон: Монографія. – Чернівці: Чернівецький університет, 2009. – 288 с.
9. Дністрянський М.С. Етногеографія України: Навч. посібник. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 232 с.
10. Дністрянський М.С. Етнополітична географія України: проблеми теорії, методології, практики: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2006. – 490 с.
11. Доценко А.І. Територіальна організація розселення (теорія та практика). – К.: Фенікс, 2010. – 536 с.
12. Запотоцький С.П. Регіональна конкурентоспроможність: Суспільно-географічні засади формування: Монографія. – К.: Бізнес Медіа Консалтинг, 2012. – 424 с.
13. Заставецька Л.Б. Системи розселення і геопросторові проблеми вдосконалення адміністративно-територіального устрою України: Монографія. – Т. : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2013. – 331 с.
14. Захарченко В.І. Трансформаційні процеси у промислових територіальних системах України: Монографія. – Вінниця: Гіпаніс, 2004. – 547 с.
15. Інноваційно-інвестиційна і технологічна безпека трансформації регіональних економічних систем. / За ред. М.А. Хвесика. – К.: Наукова думка, 2013. – 487с.
16. Іщук С.І. Промислові комплекси України. Наукові основи територіальної організації: Навч. посібник. – К.: Вид-во ПАЛИВОДА А.В., 2003. – 248 с.
17. Маруняк Є.О. Глобалізація та її вплив на розвиток регіонів України. – К.: Реферат, 2007. – 224 с.
18. Масловська Л.Ц. Сталий розвиток продуктивних сил регіонів: теорія, методологія, практика: Монографія. – К.: Вид-во КНТЕУ, 2003. – 365 с.
19. Мезенцев К.В. Регіональне прогнозування соціально-економічного розвитку: Навч. посібник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – 82 с.

20. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: Монографія. – К: ВПЦ «Київський університет», 2005. – 253 с.
21. Мезенцева Н.І., Кривець О.О. Гендер і географія в Україні: Монографія. – К.: Ніка-Центр, 2013. – 194 с.
22. Мезенцева Н.І., Мезенцев К.В. Суспільно-географічне районування України: Навч. посіб. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2000. – 228 с.
23. Мезенцева Н.І., Мороз І.М. Інвестиційна діяльність в агропродовольчому виробництві України: регіональні аспекти: Монографія. – К.: Обрії, 2011. – 163 с.
24. Немец Л.Н. Устойчивое развитие: социально-географические аспекты (на примере Украины): Монография. – Харьков: Факт, 2003. – 383 с.
25. Немець К.А., Немець Л.М. Просторовий аналіз у суспільній географії: нові підходи, методи, моделі: Монографія. – Харків: ХНУ, 2013. – 225 с.
26. Олійник Я. Б. Вступ до соціальної географії : Навч. пос. – К.: Знання, 2000. – 204 с.
27. Олійник Я.Б., Степаненко А.В. Економічна та соціальна географія: сучасний стан і перспективи розвитку. – К.: ВГЛ «Обрії», 2009. – 63 с.
28. Паламарчук М.М., Паламарчук О.М. Економічна і соціальна географія України з основами теорії: Посібник. – К.: Знання, 1998. – 416 с.
29. Пилюпенко І.О. Мальчикова Д.С. Методики суспільно-географічних досліджень (на матеріалах Херсонської області): Навч. посібник. – Херсон: ПП Вишемирський В.С., 2007. – 112 с.
30. Підгрушний Г.П. Промисловість і регіональний розвиток України: Монографія. – К.: Інститут географії НАН України, 2009. – 300 с.
31. Пістун М.Д., Мезенцев К.В., Тьорло В.О. Регіональна політика України: суспільно-географічний аспект: Монографія. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2004. – 130 с.
32. Пістун М.Д., Мельничук А.Л. Сучасні проблеми регіонального розвитку: Навч. посібник. – 2ге видання. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2010. – 286 с.
33. Регіони України: проблеми та пріоритети соціально-економічного розвитку: Монографія / За ред. З.С. Варналія. – К.: Знання України, 2005. – 498 с.
34. Ровенчак І.І. Географія культури: проблеми теорії, методології та методики дослідження: Монографія. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 240 с.
35. Руденко В. П., Руденко С.В. Оцінка природно-ресурсного потенціалу України як основа менеджменту природоохоронної діяльності : Монографія. – Чернівці : ЧНУ, 2014. – 248 с.
36. Смаль В.В. Трансформація господарства постіндустріальних країн: наукові засади суспільно-географічного дослідження. – К.: Київський нац. ун-тет імені Тараса Шевченка, 2011. – 370 с.
37. Смаль І. Економічна і соціальна географія України: Навч. посібник. – Ніжин: Видавництво Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – 287 с.
38. Сонько С.П. Просторовий розвиток соціо-природних систем: шлях до нової парадигми: Монографія. – К.: Ніка Центр, 2003. – 287 с.
39. Сонько С.П., Скринько М.М. Інфраструктура в умовах транзитивної економіки: Монографія. – Харків: Екограф, 2004. – 256 с.

40. Соціально-економічна географія України: Навч. посіб. / За ред. О.І. Шаблія. – Львів: Світ, 1994. – 608 с.
41. Територіальна структура господарства і розселення населення в Україні. / За ред. В.П. Нагірної – К.: Акад. праці і соц. Відносин Федер. проф. спілок України, 2010. – 280 с.
42. Топчієв О.Г. Суспільно-географічні дослідження: методологія, методи, методики: Навч. посібник. – Одеса: Астропринт, 2005. – 632 с.
43. Трансформація структури господарства України: регіональний аспект: Монографія / За ред. Г.В. Балабанова, В.П. Нагірної, О.М. Нижник. – К.: Міленіум, 2003. – 404 с.
44. Шевчук Л.Т. Соціальна географія: Навч. посібник. – К.: Знання, 2007. – 349 с.
45. Яворська В.В. Регіональні геодемографічні процеси в Україні: Монографія. – Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2013. – 384 с.